

УДК 376.37 : 81-23

Н. А. Лопатинська  
Lopatynska@e-mail.ua

## СИСТЕМНО-ДИНАМІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОНТОГЕНЕЗУ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

**Відомості про автора:** Лопатинська Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти комунального вищого навчального закладу «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, Запоріжжя, Україна. У колі наукових інтересів: проблема діагностики та корекції системних порушень мовлення, особливостей здійснення ранньої комплексної профілактики системних порушень мовлення. E-mail: [Lopatynska@e-mail.ua](mailto:Lopatynska@e-mail.ua)

**Contact:** Lopatynska Natalia, PhD of pedagogic, associate professor at the department of special education at municipal institution of higher education "Hortitska National Education and Rehabilitation Academy" Zaporizhzhya Regional Council, Zaporizhzhya, Ukraine. Academic interests: problem diagnosis and correction of systematic speech violations, peculiarities of early comprehensive prevention system of speech disorders. E-mail: [Lopatynska@e-mail.ua](mailto:Lopatynska@e-mail.ua)

---

**Н. А. Лопатинська.** Психолінгвістичні механізми кодування та декодування мовлення дітей із розладами аутистичного спектра // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – Випуск 32. Частина 1: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С.167-174.; **Н. А. Лопатинська.** Трансдисциплінарний підхід до вивчення системних порушень мовлення // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць : вип. 7, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2016. – Т.1. – 452 с. – С. 216-226.

---

**Лопатинська Н.А. Системно-динамічна організація онтогенезу мовленнєвого розвитку.** Стаття присвячена висвітленню мовленнєвого феномена, який до цього часу зумовлює наукові дискусії вітчизняних і зарубіжних дослідників. У статті представлено міждисциплінарні дані про онтогенез мовленнєвого розвитку дітей із умовно-типовим психічним розвитком, накопичених нейронауками та онтолінгвістикою. Ретельний аналіз розвідок, присвячених онтогенезу мовленнєвого розвитку дітей, дозволяє розкрити системно-динамічне становлення

мозкової організації мовлення. Звернуто увагу на взаємодію між нейробіологічними, соматичними та психічними процесами дитини, які є підґрунтям, базисом для онтогенезу субординаційних підкірково-кіркових внутрішньомозкових зв'язків мовленнєворухового та мовленнєвослухового аналізаторів та онтогенезу міжпівкульних взаємодій. Обґрунтовано, що активне мовлення є інтегративною функцією мозку, а маркерами мозкової зрілості функціональної системи мови та мовлення є умовно-типові показники сформованості базової структурної організації мовлення. Представлено багаторівневу метадисциплінарну модель онтогенезу мовленнєвого розвитку, яка ґрунтується на теоретико-методологічних засадах, рушійних силах та механізмах мовленнєвого розвитку. Розкрито дефініцію «логоген» та механізм утворення міжлогогенних зв'язків та вербальних мереж. Визначено взаємозалежність та взаємовплив каузального рівня та рівня передумов на рівень оволодіння дитиною з умовно-типовим психічним розвитком базовим та феноменологічним рівнями мовномовленнєвокомунікативного розвитку.

**Ключові слова:** онтогенез, мовленнєвий розвиток, метадисциплінарна модель онтогенезу мовленнєвого розвитку.

**Лопатинская Н.А. Системно-динамическая организация онтогенеза речевого развития.** Статья рассматривает речевой феномен, который до сих пор вызывает научные дискуссии отечественных и зарубежных исследователей. В статье представлены междисциплинарные данные об онтогенезе речевого развития детей с условно-типичным психическим развитием, накопленных нейронауками и онтолингвистикой. Тщательный анализ исследований, посвященных онтогенезу речевого развития детей, позволяет раскрыть системно-динамическое становление мозговой организации речи. Обращено внимание на взаимодействие между нейробиологическими, соматическими и психическими процессами ребенка, которые являются основой, базисом для онтогенеза субординационных подкорково-корковых внутримозговых связей речедвигательного, речеслухового анализаторов и онтогенеза межполушарных взаимодействий. Обосновано, что активная речь является интегративной функцией мозга, а маркерами мозговой зрелости функциональной системы языка и речи являются условно- типовые показатели сформированности базовой структурной организации речи. Представлена многоуровневая метадисциплинарная модель онтогенеза речевого развития, основанная на теоретико-методологических основах, движущих силах и механизмах речевого развития. Раскрыто дефиницию «логоген» и механизм образования межлогогенных связей и вербальных сетей. Определены взаимозависимость и взаимовлияние каузального уровня и уровня предпосылок на уровень овладения ребенком с условно-типичным психическим развитием базовым и феноменологическим уровнями речекоммуникативного развития.

**Ключевые слова:** онтогенез, речевое развитие, метадисциплинарная модель онтогенеза речевого развития.

**Lopatynska N.A. System-dynamic organization of ontogenesis of speech development.** The article deals with the highlighting of the speech phenomenon, which initiates scientific debates between domestic and foreign researchers. The article describes interdisciplinary data about ontogenesis of speech development of children with a typical conditionally-mental development, accumulated by neuroscience and ontolinguistics. Careful intelligence analysis of ontogenesis of speech development of children allows describing the system-dynamic formation of the brain organization of the speech. Much attention is given to the interaction between neurobiological, somatic and mental processes of the child, which is the basis for ontogeny of subordinated subcortical-cortical intracerebral connections of speech-motor and speech-hearing analyzers and ontogenesis of interactions between hemispheres. It is proved that the active transmission is an integrative brain function and markers of brain functional maturity of language and speech are conventionally typical indicators of formation the basic structural organization of the speech. The article gives the information about the meta-disciplinary multilevel model of speech ontogenesis, based on the theoretical and methodological basis, driving forces and mechanisms of speech and covers 4-stage levels: causal, background, basic, phenomenal, each of them has a horizontal organized coherent structure. The article describes definition "lohohen" and summarizes the scientific literature data about the mechanism of formation inter-speech verbal communication and networking. Interdependence and mutual causal level and prerequisites of the level of mastery of a child with a conventionally-typical mental development and basic phenomenological levels speech and language communication development are determined. It is proved that the process of speech is a complex multi-coordinated mechanism, which simultaneously ensures the autonomy of every unit. Conclusions are drawn that morpho-functional maturity of brain structures, integration of basic functional systems during postnatal ontogenesis lead to the fact that the program runs child development ontogenetic mechanisms that should start to operate after fertilization, with result of the formation of the fundamental patterns of speech. It is analyzed the conditions of a child speech.

**Key words:** ontogenesis, speech development, meta-disciplinary model of ontogenesis of speech development.

**Постановка проблеми.** Розвиток мовлення є одним із основних новоутворень дітей раннього віку. Завдяки знанням ранніх етапів мовленнєвого розвитку дітей та усвідомленню впливу мовлення як вищої психічної функції в системі розвитку інших психічних функцій, і навпаки, впливу вищих психічних функцій на розвиток мовлення; розумінню мовлення як складноорганізованого механізму продукування та сприйняття ми зможемо по-перше, виявити міждисциплінарні

особливості становлення мовлення; по-друге, встановити генезис порушень розвитку мовлення; по-третє, розробити програму превентивного логопедичного впливу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розвиток мовлення розглядається як оволодіння складною системою мови, що складається зі стабільних і стійких базових структур (І. Зимня, О. Лурія, О. Потєбня, Л. Щєрба та ін.) у процесі соціальної комунікації (А. Богуш, Л. Виготський, М. Лісіна, І. Мартиненко, М. Шєремет та ін.) за умови нейробиологічної готовності церебральних систем і підсистем (І. Абєлева, О. Лурія, О. Мєстєкова, М.Ю. Хватцев, В. Шкловський та ін.).

Сучасними нейрофізіологами (П. Анохін, Б. Баарс, Н. Гейдж, Д. Рок, В. Шкловський, В. Шульговський, С. Lieber, D. Norman) та нейропсихологами (Т. Ахутіна, Л.С. Виготський, Т. Візель, Ж. Глозман, Ю. Коломієць, О. Лурія, І. Мартиненко, Ю. Мікадзе, Г. Семенович, Є. Хомська, Л. Цєтєкова, Д. Шульженко, В. Шкловський та ін.) мовлення розглядається як вища психічна функція, системоорганізує та системоутворює діяльність центральної нервової системи в підкірково-кіркових і міжпівкульних взаємодіях.

Аналіз літератури [Н. Базима, М. Безруких, Л. Виготський, Т. Візель, Н. Дубровинська, А. Заплатинська, Ю. Коломієць, О. Лурія, К. Луцько, І. Мартиненко, Ю. Мікадзе, Г. Семенович, Є. Хомська, Л. Цєтєкова, М. Шєремет, В. Шкловський, Д. Фарбер та ін.] переконує, що обов'язковими психофізіологічними компонентами мовленнєвого розвитку є інтегративна діяльність слухового, зорового, тактильного, рухового аналізаторів, сензитивність розвитку яких залежить від послідовності активації церебральних систем протягом онтогенезу.

Вікові особливості оволодіння нормативними вимогами до мовлення описані в працях В. Бєльєєкова, А. Богуш, Л. Виготського, О. Гвоздєва, Д. Ельконіна, І. Кононової, О.М. Леонтєєва, О.О. Леонтєєва, Г. Розєнгарт-Пупко, А. Сєлахової, Є. Соботєвич, Є. Тихєєвої, Р. Тєнєково-Ямпольської, Т. Ушєкової, С. Цєйтлїн, О. Шахнарєвичє, М. Швачкіна, М. Шєремет та ін. Водночас, серед них немає єдиної концепції щодо назв, кількості та тривалості етапів становлення мовлення.

Дослідженню питань взаємозв'язку анатомічного та функціонального дозрівання мовленнєвослухового та мовленнєворухового аналізаторів приділяли увагу такі вчені, як І. Абєлева, В. Бєльєєков, Н. Гєврилєва, О. Гвоздєв, Д. Ельконін, М. Жинкін, О. Запорожєць, Д. Ельконін, С. Конопляєта, М. Красногорський, О. Лурія, Н. Пахомєва, Ж. Піажє, Г. Розєнгарт-Пупко, І. Сієкорський, Р. Тєнєкова-Ямпольська, М. Швачкін, М. Шєремет, Р. Яєобсон та ін.

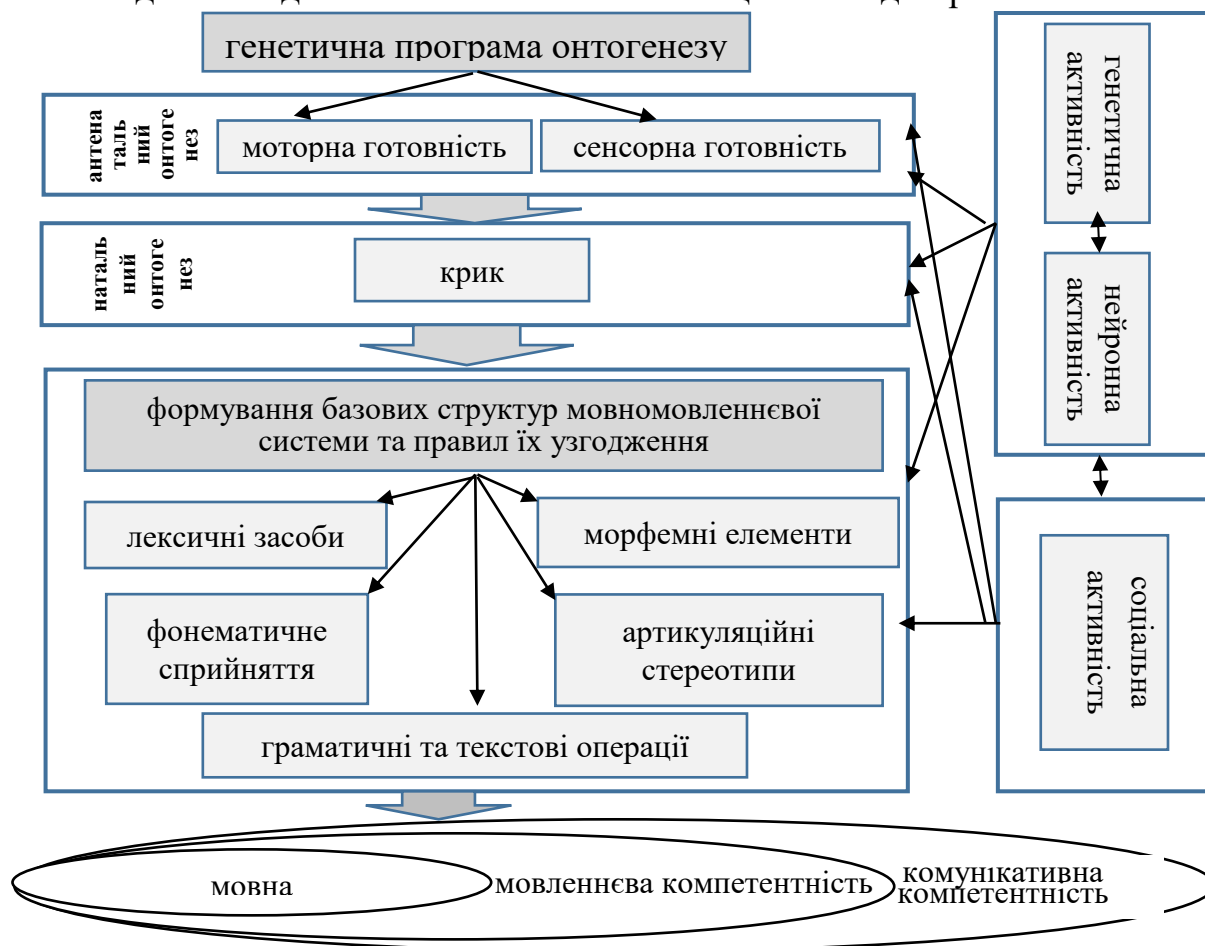
Сьогодні зростає кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень, в яких предметом наукового пошуку є динаміка оволодіння в онтогенезі: просодичною стороною мовлення (І. Кононоєва, С. Конопляєта, Н. Пахомєва, М. Шєремет); звуковою стороною мовлення (В. Бєльєєков, О. Вінарська, Н. Гєврилєва, О. Гвоздєв, Н. Жуковє, Р. Лєвіна, Н. Пахомєва, Ю. Рїбцун, А. Сєлаховє, Є. Соботєвич, В. Тищєнєко, М. Швачкін,

М. Шеремет); лексичною стороною мовлення (Н. Аксаріна, Є. Аркін, Ш. Бюлер, О. Гвоздєв, М. Кольцова, Т. Коннікова, Г. Ляміна, М. Красногорський, А. Маркова, М. Попова, Ю. Рібцун, Д. Селлі, Є. Соботович, В. Тищенко, О. Ткач, Л. Федоренко, Ф. Фрадкіна, М. Шеремет, В. Штерн); граматичною (О. Гвоздєв, Н. Жукова, Д. Ельконін, М. Красногорський, Д. Ніколенко, Ю. Рібцун, Є. Соботович, Ф. Сохін, Т. Ушакова, О. Шахнарович, М. Шеремет; В. Ядешко); синтаксичною (О. Гвоздєв, Г. Леушина, С. Рубінштейн, Є. Соботович, М. Шеремет).

Вікові нормативи розвитку розуміння мовлення в онтогенезі: Н. Жукова, Є. Каверіна, Г. Люблінська, Г. Ляміна, Є. Соботович Ф. Фрадкіна, М. Шеремет.

**Метою статті** є спроба узагальнити міждисциплінарні ознаки формування мовлення в процесі онтогенетичного розвитку дітей.

**Виклад основного матеріалу.** Цілісно мовленнєвий розвиток дитини раннього віку можна представити у вигляді моделі (рис. 1), яка охоплює 3 стадії онтогенетичного розвитку: антенатальний, натальний, постнатальний. Кожна стадія онтогенезу мовленнєвого розвитку знаходиться під впливом біологічних та соціальних детермінантів.



**Рис. 1. Модель мовленнєвого розвитку дитини раннього віку**

Отже, мовлення, за умови нейробіологічної готовності головного мозку та психічної зрілості дитини, являє собою складний

психофізіологічний, нейролінгвістичний, мнестико-інтелектуальний процес, в якому взаємозалежними та взаємодоповнюючими є як більш елементарні (сенсомоторний, гностико-праксичний), так і високоорганізовані рівні (смысловий, мовний).

І як психічний процес воно є ієрархічним, багатофакторним та системно-динамічним.

Системно-динамічне становлення мозкової організації мовлення, як вищої психічної функції, розпочинається одночасно в трьох проєкціях: по-перше, з субкортикальних утворень та завершується у корі головного мозку, по-друге, з правої півкулі до лівої, по-третє, з задніх відділів мозку до передніх.

Взаємодія між нейробіологічними, соматичними та психічними процесами людини є підґрунтям, базисом для онтогенезу підкірково-кіркових та міжпівкульних відносин (Н. Брагіна, Т. Доброхотова, Г. Семенович, Е. Симєрницька, Є. Хомська, Л. Цветкова, М. Mesulam та ін.).

Онтогенез субординаційних підкірково-кіркових внутрішньомозкових зв'язків мовленнєворухового аналізатора прагне до:

– забезпечення балансу у діяльності функціональних рівнів продукування мовленнєвого висловлювання (кора – здійснює керівництво мотиваційним, смысловим та мовним рівнями; підкірка – моторною реалізацією висловлювання та саморегуляцією ефекторів, які виконують кіркову програму);

– диференціації функцій у реалізації мовленнєвого стереотипу (мовленнєвий стереотип, за І. Абелевою, «вивчена та міцно зафіксована у центральній нервовій системі послідовність рухових елементів слова, яка відбиває його звуковий склад» [1, с. 54]. Кора «зберігає» мовленнєві стереотипи, а нейронні мережі підкірки забезпечують вилучення та їх промовляння);

– автоматизації та координації діяльності пірамідного та екстрапірамідного провідних шляхів (пірамідний – від моторної зони кори до органів артикуляційного апарату, забезпечуючи точність та швидкість мовленнєвих рухів; екстрапірамідний – від премоторної зони кори до органів голосового та дихального відділів, реалізує грубі та повільні рухи);

– закріплення балансу рівнів довільної та мимовільної саморегуляції мовленнєвих рухів (довільні мовленнєві рухи – зовнішня ротова артикуляція, активована III функціональним блоком головного мозку (за О. Лурія); мимовільні – внутрішня артикуляція ефекторів, керована структурами I функціонального блоку).

Онтогенез субординаційних підкірково-кіркових внутрішньомозкових зв'язків мовленнєвослухового аналізатора прагне до:

– диференціації сортування звукових сигналів (підкірка – груба диференціація; кора – тонка);

– міжрівневої інтеграції механізмів сприйняття та розуміння мовлення.

Таким чином, активне мовлення є інтегративною функцією мозку, яка, з одного боку є керуючою, а з іншого – авторегулюючою. Програма розвитку дитини запускає механізми «горизонтальних» (кіркових) та «вертикальних» (підкіркових) нервових зв'язків, які, задля реалізації механізмів сприйняття, розуміння та продукування мовлення, онтогенетично забезпечують узгодженість, координацію та взаємозалежність підкірково-кіркових внутрішньомозкових зв'язків.

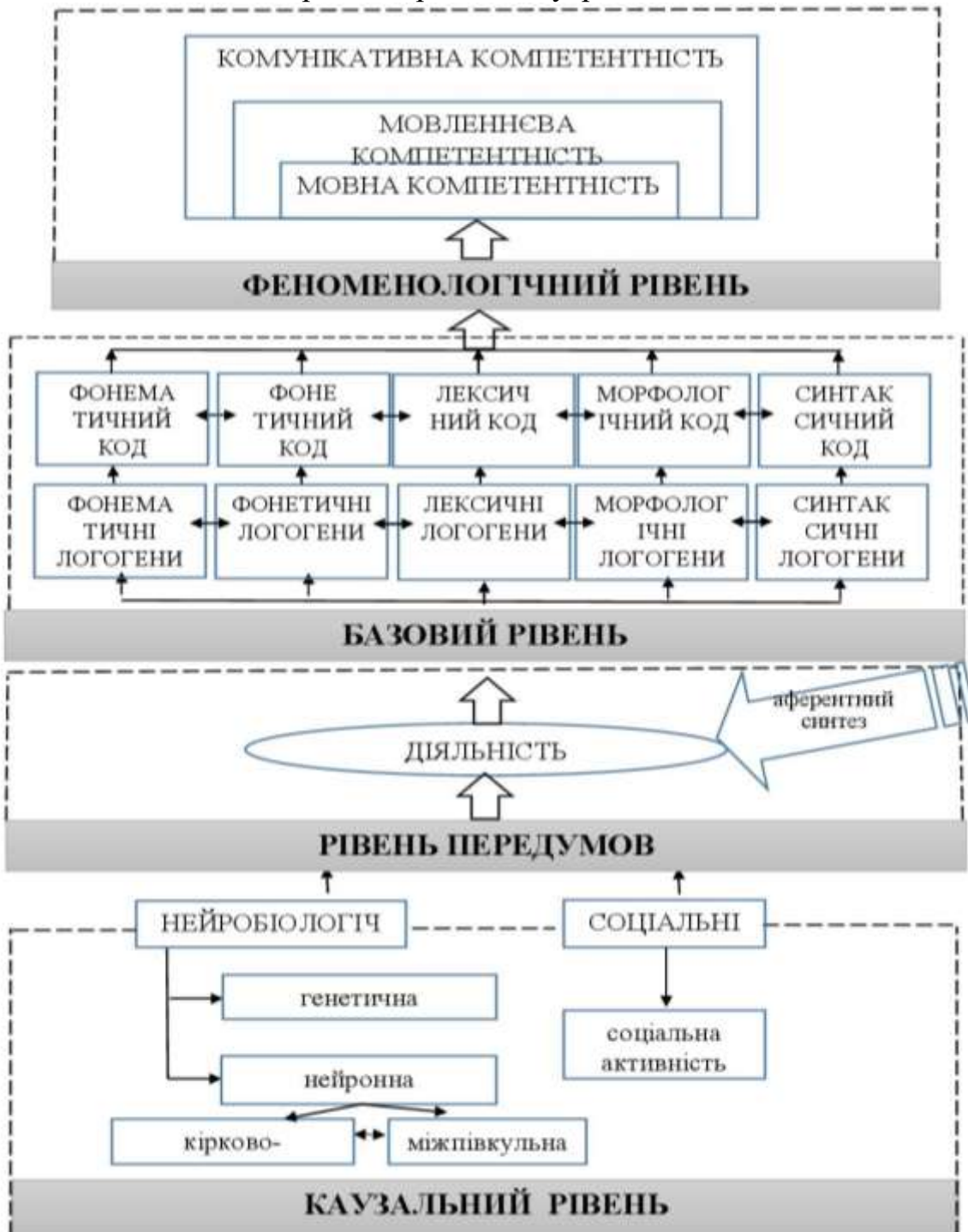


Рис. 2. Метадисциплінарна модель онтогенезу мовленнєвого розвитку

Онтогенез міжпівкульних взаємодій прагне до: функціональної кортикалізації та спеціалізації півкуль; формування міжблокових та міжпівкульних інтеграцій; диференціації та інтеграції функціональної право- та лівопівкульної дихотомії «соматогнозис – мовлення»; реалізації операційного рівня (II функціонального блоку головного мозку) – ранжування, прийом, обробка, збереження та обмін інформацією; конкуренції, синхронності та активації певних нейронних мереж.

Кульмінацією церебрального функціонального онтогенезу мовлення є право- та лівопівкульні низхідні, які контролюють, модулюють та активують вплив від лобної долі до субкортикальних утворень.

Доповнили та розширили дослідження онтогенезу міжпівкульних взаємодій праці Л. Белякової, О. Винарської, Р. Тонково-Ямпольської, О. Шереметьєвої та ін., які вважають, що пусковим механізмом становлення мовлення на ранніх стадіях постнатального онтогенезу є активізація структур правої півкулі, задіяних у просодичному оформленні мовлення. В. Ковшиков [4] зазначає, що довербальний етап оволодіння мовленнєвою діяльністю є базою для появи усної кодифікованої мовної системи.

Таким чином, міжпівкульне забезпечення нейрофізіологічних та нейропсихологічних процесів сприятиме розвитку мовленнєвого та когнітивного статусу дитини.

Ініціатором та опікуном системно-динамічних перебудов є соціум.

Маркерами мозкової зрілості функціональної системи мови та мовлення є умовно-типові показники сформованості базової структурної організації мовлення.

Детальний аналіз досягнень когнітивних та нейронаук, врахування теоретико-методологічних засад, рушійних сил та механізмів мовленнєвого розвитку дозволило представити багаторівневу метадисциплінарну модель онтогенезу мовленнєвого розвитку (рис. 2.). Виходячи з принципу системно-динамічної організації мовленнєвої діяльності, ми проаналізували безпосередні зв'язки між нейробіологічною та соціальною готовністю головного мозку до оволодіння мовно-мовленнєво-комунікативними компетентностями.

Метадисциплінарна модель онтогенезу мовленнєвого розвитку охоплює 4 щаблі-рівні: каузальний, передумов, базовий, феноменальний, кожен з яких має горизонтальну організовану взаємопов'язану структуру.

Каузальний рівень (причинний) передбачає нейробіологічну (генетичну та нейронну) та соціальну активності, про важливість їх функціонування розкрито вище. Зазначимо лише, що архітектурне та функціональне об'єднання усіх ланок в єдину функціональну систему



мови та мовлення відбувається антенатально, до моменту народження дитини.

Рівень передумов передбачає активне функціонування особливих клітин головного мозку – логогенів. За психологічним словником Cambridge University, логоген – «автономний теоретичний блок довготривалої пам'яті, що відповідає слову, цифрі або інший блок мови, що активується стимулами» [10, с. 290]; «пристрій, щодо стабільно фіксує в нервовій системі людини слово в аспекті його фізіологічного і психофізіологічного функціонування» [8, с. 85]; «гіпотетичний блок пам'яті, який, як "вузол", пов'язує всі аспекти слова (семантичні, слухові, візуальні, ілюстративні), тобто всю інформацію про будь-яке слово, термін, поняття» [3]; «інтеграція всієї інформації щодо будь-якого конкретного слова і поняття» [7].

Дефініцію «логоген» (від грец. *logos* – слово, поняття, вчення; *genes* – що породжує, народжений; пов'язує слово з його природною тілесною базою) ввів британський психолог Д. Мортон [11]. В кінці 1960-х років ним запропоновано «логогенну модель», згідно з якою кожна лексична одиниця репрезентована в довготривалій пам'яті людини у формі особливої структури – логогена. Логогени характеризуються певними значеннями, активуються як зоровою, так і акустичною інформацією, гомогенізують відмінності між модальностями.

Послідовником ідеї Мортон є Є. Соколов, який розробив нервову модель стимулу під час дослідження нейронних процесів, що протікають при багаторазових впливах стимулу, та формують сліди в пластичних нейронах мозку. Цей слід утворює спеціалізовану для даного стимулу нервову структуру, тобто його нейронну модель. На думку науковця, механізм формування нервової моделі має загальний характер. Нервові моделі виробляються при засвоєнні сигналів різних модальностей, в тому числі вербальних.

Ранні стадії розвитку мовлення в онтогенезі пов'язані з формуванням логогенів.

Ф. Пульвермюллер, науковець, який активно досліджує мозкові механізми мовлення, при використанні прийому картування мозку виявив, що функціонально єдина структура логогена в анатомічному плані виявляється розподіленою по різним структурам мозку людини [12].

Н. Павловою досліджено вплив словесного сигналу, що надходить в певному контексті, і викликає активацію відповідного вузла «вербальної мережі», а також соактивацію пов'язаних з нею логогенів семантично і акустично близьких слів [6].

Дослідженнями Simmons, Pecher, Hamann, Zeelenberg, Barsalou доведено відмінність в організації логогенів іменників і прикметників. Логогени іменників мають в корі головного мозку більш широкі зв'язки зі структурами різних модальностей [8, с. 88; 13].

Аналіз публікацій І. Зачесової засвідчив, що науковцем проведено експериментальну роботу з виявлення особливостей функціонування штучної системи логогенів. Нею встановлено, що система логогенів функціонує не лише як відбиття звукового образу слова, але й як його осмислення, впровадження знову утворених структур в існуючу вербальну систему, встановлення множинних, різнохарактерних та індивідуалізованих асоціацій.

Інтеграція міжлогогенних утворень створює широку систему взаємопов'язаних структур. У психофізіології ця система отримала назву «вербальної мережі», основними складовими якої є логогени і зв'язки, що їх з'єднують.

Експериментальна робота Ш. Байтікової і Л. Кокоревої, присвячена дослідженню внутрішніх мовленнєвих механізмів при формуванні людиною речення. Ними доведено, що при формуванні речення в мозку людини виникає структурно-організована активізація базових елементів, «логогенів», які відповідають кожному слову продукованого речення. Така активізація нерівномірна. Вона диференційована щодо кожного члена речення і відображає особливості його структури. Найближчі до «вербальної мережі» зони також включаються в нейродинамічний процес. На ранніх етапах процесу, пов'язаного з «формуванням задуму» майбутнього речення, найбільша активність зареєстрована в тих логогенах системи, які відповідають головним членам майбутнього речення – суб'єкту і предикату, інколи – об'єкту. Коли формування речення закінчено, стан нейродинамічної системи змінюється: найбільшу активність здобувають логогени, що відповідають першому і останньому слову речення [5].

Л. Кокоревою розглядалися нейродинамічні зміни, що відбуваються під час продукування висловлювання в логогенах та «вербальних мережах». При синтезуванні слів у фразу в нейродинамічний процес залучаються ті другосигнальні структури, які обумовлені раніше виробленими тимчасовими зв'язками [5].

Узагальнюючи підтверджені експериментальними дослідженнями теорії щодо існування та функціонування логогенів, міжлогогенних зв'язків та вербальних мереж, приходимо до такого висновку.

Логогени активуються збудженнями з рецепторів. Завдяки аферентному синтезу, первинній ланці центральної організації функціональної системи мови та мовлення, зокрема: домінуючій мотивації, обстановочній та пусковій аферентації, вхідні логогени включені в автономну діяльність. Завдяки міжлогогенним зв'язкам утворюються вербальні мережі. Вихідні логогени «запускають» вербальні процеси. Тому діяльність логогенів є багатофункціональною: від автономної до колективної, тобто забезпечує цілісну діяльність багаторівневої, ієрархічної системи мови та мовлення.

Таким чином, факт організації діяльності логогенних структур у вербальній системі людини є верифікованим. Протягом онтогенезу мовленнєвого розвитку дитини, в його нервовій системі шляхом

формування нервової моделі стимулу відповідної фонемі, складу, слову, відбувається накопичення логогенів, які об'єднуються тимчасовими зв'язками, утворюючи організовані системи «вербальні мережі».

Базовий рівень у мовленнєвому розвитку забезпечується розширенням фонетичних, фонематичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних логогенних нейронних мереж, які, інтегруючись, стануть підґрунтям, базисом для засвоєння фонематичної, фонетичної, лексичної, морфологічної та синтаксичної систем (кодів) мови. Оволодіння кодами мови протягом постнатального періоду відбувається на практичному рівні. Напевно, від рівня функціонування логогенів залежать індивідуальні лінгвістичні здібності людини, що варіативні з віком.

З нашої точки зору, феноменологічним є володіння особистістю мовною, мовленнєвою та комунікативною компетенціями.

У лінгвістичній парадигмі мовна компетенція визначається як правильність та багатство мовних засобів, котрими володіє особистість.

Відомий психолінгвіст О. Шахнарович виділяє такі структурні компоненти мовної компетенції, що відповідають рівням системи мови: фонетичний, лексичний, граматичний.

Л. Щерба, О. Божович стверджують, що процес перетворення мовної системи в індивідуальний засіб формування і формулювання думки завершується формуванням мовленнєвої компетентності.

На сучасному етапі при аналізі феномену мовленнєва компетенція за основу беруться досягнення таких наук як когнітивні та нейробіологічні науки.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно і доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [2, с.179]. Структура мовленнєвої компетенції охоплює компетенції у говорінні, аудіюванні, читанні та письмі [2].

Тому, можна сказати, що мовна компетенція характеризує володіння або не володіння нормами “мовленнєвих жанрів” (термін М. Бахтіна), а мовленнєва компетенція – нормами вербального й невербального спілкування.

Мовна і мовленнєва компетентність співвідносяться таким же чином, як і мова і мовлення – мова як знакова система, а мовлення як спосіб використання зазначеної системи. Отже, мовна компетентність є передумовою становлення мовленнєвої компетентності, а мовленнєва компетентність визначається суб'єктивним утворенням, що містить сукупність мовних і мовленнєвих знань. Мовленнєва компетентність є більш ширшим утворенням, що містить і мовну компетентність. Таким чином, мовленнєва компетентність відображає рівень знань про закономірності утворення із даної системи мови зв'язних висловлювань

для формулювання думки. Її змістом є: знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови.

Лінгводидакти А. Богущ, Л. Федоренко визначають мовну та мовленнєву компетентності основою і критерієм успішності процесу засвоєння мови [2]. Відтак мовна і мовленнєва компетентності визначаються необхідними умовами здобуття комунікативної компетентності. Засобами формування є мовленнєві уміння.

Поняття комунікативної компетенції ввійшло у науковий обіг у 1972 р. завдяки американському лінгвісту Деллу Хаймзу [14] на противагу теорії мовної компетенції Ноаму Хомського [9]. Теорія комунікативної компетенції Делла Хаймза спрямована на визначення того, що має знати мовець, аби бути компетентним у спілкуванні. На наш погляд, важливим чинником у ній є те, що наголошується на необхідності у навчанні мови зосереджуватися на комунікативних уміннях. Отже, комунікативна компетентність охоплює мовну і мовленнєву компетентності та постає у сучасному суспільстві у новому ракурсі, а її актуальність викликана сучасними процесами перебудови усіх аспектів і рівнів спілкування у соціальному просторі.

Отже, процес розвитку мовлення – складний багаторівневий узгоджений механізм, який одночасно забезпечує автономність кожної його ланки. Для розвитку мовлення дитини необхідні наступні умови:

- 1) навколишнє природне та соціальне середовище, що забезпечує спілкування і пропонує мовленнєву модель для наслідування;
- 2) система прийому та передачі інформації, що забезпечує первинну рецепцію, слухове і зорове сприйняття мовлення;
- 3) центральні механізми мовлення, які залежать від фізіологічної цілісності та ступеню зрілості відповідних відділів центральної нервової системи, і забезпечують розуміння, інтерпретацію, формування і програмування різних мовленнєвих аспектів;
- 4) звуковідтворювальна система, яка складається з гортанних, глоткових, носових, ротових структур, а також нейром'язових механізмів.

**Висновки.** Таким чином, метадисциплінарна модель онтогенезу мовленнєвого розвитку є складною багаторівневою ієрархічною системою, котра формується внутрішньоутробно та розгортається і трансформується в процесі розвитку дитини. Формування та розвиток кожного рівня моделі відбувається синхронно та у тісному зв'язку з іншими функціональними системами. Спільне врахування досягнень нейробіологічних, психофізіологічних, лінгвістичних наук дозволило наочно представити процес мовленнєвого онтогенезу від відносно простих форм нейропсихофізіологічного забезпечення мовленнєвого

розвитку до все більш складних та умови його протікання на різних рівнях розвитку. У разі мовленнєвого дизонтогенезу в ранньому віці вона дає можливість: по-перше, встановити: етіологію мовленнєвого порушення; патогенез та симптомокомплекс мовленнєвого порушення; стадію мовного становлення, в рамках якої затримався мовленнєвий розвиток дитини; ступінь вираженості дефекту; якісну характеристику структури мовленнєвого дефекту; по-друге, визначити: адекватні шляхи та методи корекції; індивідуальну програму розвитку; педагогічні умови, які сприяють або перешкоджають мовленнєвому розвитку; динаміку та прогноз мовленнєвого порушення; програму попереджувального впливу. Маємо надію, що розроблена нами метадисциплінарна модель мовленнєвого онтогенезу забезпечить єдність формулювання логопедичного діагнозу. Предметом подальших розвідок має стати здійснення аналізу системно-динамічної організації мовленнєвого дизонтогенезу.

### Бібліографія

1. **Абелева И.Ю.** Механизмы коммуникативной речи : учеб.-моногр. Пособие / И.Ю. Абелева; подгот. к изд. и ред. В.И. Селиверстова. – М.: ПАРАДИГМА, 2012. – 288 с.
2. **Богущ А.М.** Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / А.М. Богущ, Н.В. Гавриш ; за ред. А.М. Богущ. – Вид. 2-ге, доповнене. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 704 с.
3. **Жмуров В.А.** Большая энциклопедия по психиатрии [Электронный ресурс] / В.А. Жмуров. – 2-е изд. – 2012. – Режим доступа: [vocabulary.ru/termin/logogen.html](http://vocabulary.ru/termin/logogen.html)
4. **Ковшиков, В.А.** Экспрессивная алалия и методы ее преодоления / В.А. Ковшиков. – СПб.: КАРО, 2006. – 304 с.
5. **Кокорева Л.А.** Особенности системной организации второсигнальных реакций : автореф. дисс...канд. психол наук : 19.00.02 / Кокарева Лариса Аркадьевна. – Москва, 1979. – 22 с.
6. **Павлова Н. Д.** Интент-анализ вербальной коммуникации // Проблемы психологии дискурса / Отв. ред. Н.Д. Павлова, И.А. Зачесова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С. 28-42.
7. **Оксфордский толковый словарь** по психологии [Электронный ресурс] / Под ред. А. Ребера. – Режим доступа: <http://www.psyoffice.ru/slovar-s55-ru11-p2.htm>.
8. **Ушакова Т. Н.** Рождение слова: Проблемы психологии речи и психолингвистики. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 524 с.
9. **Хомский Н.** Язык и мышление. – М.: Прогресс, 1972. – 164 с.
10. **Matsumoto D.** The Cambridge dictionary of Psychology / David Matsumoto. – Cambridge University Press, 2009. – 587 с.
11. **Morton Dj.** The Logogen Model and the Orthographic Structure [Электронный ресурс] / D. Morton – Режим доступа: <https://johnmorton1000.files.wordpress.com/2014/11/1980-frith.pdf>.
12. **Pulvermuller F.** Brain reflections of words and their meaning //

Trends in Cognitive Sciences. 2001 V. 5. № 12. P. 517–524. 13. **Simmons W. K.**, Pecher D., Hamann S. B., Zeelenberg R., Barsalou L. W. IMRI evidence for modality-specific processing of conceptual knowledge on six modalities // Meeting of the Society for Cognitive Neuroscience, New York, March 2003. 14. **Hymes D.H.** On communicative competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. – 213 p.

### Bibliografiya

1. **Abeleva Y.Yu.** Mekhanyzmy kommunykativnoy rechy : ucheb.-monohr. Posobyе / Y.Yu. Abeleva; podhot. k yzd. y red. V.Y. Selyverstova. – M.: PARADYHMA, 2012. – 288 s. 2. **Bohush A.M.** Doshkil'na lnhvodydaktyka: Teoriya i metodyka navchannya ditey ridnoyi movy v doshkil'nykh navchal'nykh zakladakh: pidruchnyk / A.M. Bohush, N.V. Havrysh ; za red. A.M. Bohush. – Vyd. 2-he, dopovnene. – K.: Vydavnychyy Dim «Slovo», 2015. – 704 s. 3. **Zhmurov V.A.** Bol'shaya entsyklopedyya po psykhyatryy [Электронныи resurs] / V.A. Zhmurov. – 2-e yzd. – 2012. – Rezhym dostupa: [vocabulary.ru/termin/logogen.html](http://vocabulary.ru/termin/logogen.html). 4. **Kovshykov, V.A.** Эkспрессивная алалyya y metody ee преодоленья / V.A. Kovshykov. – SPb.: KARO, 2006. – 304 s. 5. **Kokoreva L.A.** Osobennosty systemnoy orhanyzatsyy vtorosyhnal'nykh reaktsyy : avtoref. dyss...kand. psykhol nauk : 19.00.02 / Kokoreva Larysa Arkad'evna. – Moskva, 1979. – 22 s. 6. **Pavlova N. D.** Yntent-analyz verbal'noy kommunykatsyy // Problemy psykholohyy dyskursа / Otv. red. N.D. Pavlova, Y.A. Zachesova. – M.: Yzd-vo «Ynstytut psykholohyy RAN», 2005. – S. 28-42. 7. **Oksfordskyi tolkovyy slovar' po psykholohyy** [Электронныи resurs] / Pod red. A. Reberа. – Rezhym dostupa: <http://www.psyoffice.ru/slovar-s55-ru11-p2.htm>. 8. **Ushakova T. N.** Rozhdenye slova: Problemy psykholohyy rechy y psykholynhvystyky. – M.: Yzd-vo «Ynstytut psykholohyy RAN», 2011. – 524 s. 9. **Khomskyy N.** Yazyk y myshlenye. – M.: Prohress, 1972. – 164 s. 10. **Matsumoto D.** The Cambridge dictionary of Psychology / David Matsumoto. – Cambridge University Press, 2009. – 587 с. 11. **Morton Dj.** The Logogen Model and the Orthographic Structure [Электронныи resurs] / D. Morton – Rezhim dostupa: <https://johnmorton1000.files.wordpress.com/2014/11/1980-frith.pdf>. 12. **Pulvermueller F.** Brain reflections of words and their meaning // Trends in Cognitive Sciences. 2001 V. 5. № 12. P. 517–524. 13. **Simmons W. K.**, Pecher D., Hamann S. B., Zeelenberg R., Barsalou L. W. IMRI evidence for modality-specific processing of conceptual knowledge on six modalities // Meeting of the Society for Cognitive Neuroscience, New York, March 2003. 14. **Hymes D.H.** On communicative competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. – 213 p.

Авторський внесок: Лопатинська Н.А. – 100%  
Дата відправлення статті 14.03.17 р.